

DEN DUBBLA ANKNYTNINGEN OCH SKOLSTATISTIKEN

Av professor CARL-ERIK QUENSEL, Lund

UNDER titeln »Statistik och önsketänkande i skolfrågan» har Sveriges Yngre Läroverkslärares förening utgivit en kort broschyr, författad av fil. lic. Tage Larsson.¹ Den innehåller ett flertal kritiska reflexioner i anslutning till den statistik, som framlagts av 1940 års skolutredning. Under de månader, som förflutit efter broschyrens utgivande har utspunnit sig en livlig diskussion, dels i dagspressen, dels i Svensk Lärartidning och Tidskrift för Sveriges Läroverk. Diskussionen gäller närmast om man av statistiken kan utläsa vilken av de båda skolformerna, femårig eller fyraårig realskola, som uppvisar de bästa resultaten och utgör därför ett led i den aktuella striden om den enkla eller dubbla anknytningen mellan folkskola och högre skola.

Den femåriga realskolan bygger som bekant på fyraårig folkskola och leder teoretiskt till realexamen vid 16 års ålder och till studentexamen vid 19 års ålder (om inga förseningar inträffa). Den fyraåriga realskolan bygger på folkskolans sjätte klass och leder till realexamen vid 17 års ålder och studentexamen vid 20 års ålder, d. v. s. innebär i teorien en tidsförlust av ett dyrbart år.

Vilken av skolformerna uppvisar de bästa resultaten? Fördenskull publicerar 1940 års skolutredning i ett år 1944 avgivet betänkande med titeln: »Sambandet mellan folkskola och högre skola» (Stat. Off. Utr. 1944: 21) statistiska uppgifter över de skilda skolformerna i syfte att belysa deras fördelar och nackdelar i jämförelse med varandra. Den officiella skolstatistiken är i detta avseende icke tillräckligt uttömmande. Utredningen har låtit sammanställa ett omfångsrikt material, där rekrytering, avgång, kvarsittningsfrekvens och skolbetyg angivas. Det angives emellertid klart att utredningen blivit mindre givande. »Den jämförande undersökning av de båda realskolelinjerna, vars resultat här framlägges, är icke heller uttömmande. Det statistiska material, på vilket den grundas, är icke av sådan art eller sådan omfattning att det kunnat giva erforderlig belysning åt alla de faktorer, som kunna inverka på realskolans arbetsförhållanden och studieresultat.» Mot det uttalandet synes ingen direkt reservation föreligga från någon av utredningens ledamöter.

¹ Fil. lic. Tage Larsson är icke läroverkslärare, som antytts i Svensk Lärartidning n:r 30, utan fil. lic. med högsta betyget i statistik, numera verksam i försäkringsväsendet.

Det framlagda materialet kan vid första anblicken giva vid handen att den fyraåriga realskolan har ett övertag. Kvarsittningsfrekvensen framträder som mindre, betygen såväl i näst högsta klassen som i realexamen avteckna sig siffermässigt till den fyraåriga linjens favör. Härjämte tillkommer att den teoretiska åldersskillnaden på 1 år vid realskoleexamen har reducerats till 0,5 år.

Också säga några av ledamöterna, som förorda den enkla anknytningen, d. v. s. den fyraåriga linjen: »De jämförande undersökningar av studieresultaten i 4-årig och 5-årig realskola utvisa på det hela taget bättre resultat på den 4-åriga linjen och ådagalägga med full tydlighet det 6-åriga folkskolestadiets bärkraft som underlag för den högre undervisningen.»

Det är mot den framlagda statistiken eller snarare sättet för tolkningen som lic. Tage Larsson författat broschyren, vari han framhåller, som det synes med all rätt, att statistiken, utan att vara direkt felaktig, dock lider av den bristen att materialet icke är tillräckligt uppdelat varför vissa nyanser fördöljas, samt att det föreligger ett flertal faktorer, som måste observeras men icke tillbörligt beaktats.

Med hänsyn till det allmänna intresse, som ligger bakom denna kontrovers, kan ett återgivande av vissa detaljer vara av intresse. Härvid följer jag delvis lic. Larsson.

Beträffande den femåriga linjen anses det allmänt, man kan säga att det gäller som ett axiom, att den är »odemokratisk», d. v. s. den rekryteras i första hand icke ur begåvningsynpunkt utan efter föräldrarnas ställning och inkomst. Skolutredningen visar också att rekryteringen till den femåriga i betydligt större utsträckning kommer från högre samhällsskikt. I storstäderna t. ex. kommer i den femåriga realskolan 20% från socialklass I (den högsta), 61% från socialklass II och 19% från socialklass III medan i den fyraåriga linjen siffrorna äro 6%, 47% och 47% resp. Om detta sociala och ekonomiska urval vore motsatsen till ett intellektuellt urval (varom man dock icke vet något exakt) utsäga betygssiffror m. m. ingenting om skolformernas lämplighet i jämförelse med varandra. Dock förefinnas ett flertal material, som synes visa att i begåvningsurval den femåriga har något bättre ställning, varför det sociala och ekonomiska urvalet icke innebär ett antibegåvningsurval.¹ Saken torde dock icke vara fullt utredd.

Men även i annat avseende förefinnes en avgjord skillnad i rekryteringsavseende. Vägen till den femåriga linjen går normalt från folkskolans fjärde klass. Under åren 1937—1939 sökte i genomsnitt årligen 3,178 gossar och 1,086 flickor inträde från folkskolans fjärde klass. Härav underkändes 681 gossar och 123 flickor, varjämte 267 gossar och 80 flickor väl godkändes men på grund av platsbrist icke intogos. Intagningsfrekvensen var sålunda 70% för gossar och 81% för flickor. Vart ta de avvisade 948 gossarna och 203 flickorna vägen? De återvända troligen till folkskolans femte klass. Från den klassen söker sedan årligen 1,125 gossar och 319 flickor till det fem-

¹ Jfr Svensk Lärartidning 1945 n:r 34.

åriga läroverkets första klass, d. v. s. efter att hava under ett formellt sett överflödigt år i folkskolan inhämtat ytterligare kunskaper. Det torde vara troligt att de en gång avvisade äro majoriteten bland de senare inträdessökandena, bland vilka ungefär samma procentsats, som ovan angivits, godkännas och intagas. Det kan innebära att 90 % av de ursprungligen inträdessökande gossarna intagas, varav 20 % med ett års försening. För flickorna kan siffrorna bliva omkring 95 %. I den femåriga linjens första klass äro 26 % av gossarna överåriga vid starten. De torde dessutom, kanske icke i kunskapsprov vid inträdet, men väl i intelligenssynpunkt, vara en sämre del.

För den fyråriga linjen ställer sig siffrorna annorlunda. 80 % av de inträdessökande gossarna och 84 % av flickorna intagas direkt och endast ett ringa fåtal av de avvisade, högst 30 %, söka efter att ha gått igenom folkskolans sjunde klass ånyo inträde i den fyråriga linjens första klass. 5 % av den fyråriga linjens elevmaterial är överårigt vid starten i realskolan.

Skillnaden sammanhänger naturligt med skolpliktens upphörande vid folkskolans sjunde klass, varför de en gång avvisade från den fyråriga linjen sakna en anledning att ånyo fresta lyckan. Den femåriga skolan startar emellertid obönhörligt med en kraftig belastning, jämförd med den fyråriga linjen.

All jämförelse skolformerna emellan borde naturligtvis baseras enbart på det material, som i normal ordning vinner inträde. De redan vid starten överåriga borde bortsorteras. Så har dock icke skett åtminstone i fråga om medelbetyg och relativa antalet underbetyg.

Vad är det då för siffror, som t. ex. i betygsavseende skulle visa den fyråriga linjens överlägsenhet?

Bl. a. följande medelbetyg i näst högsta klassen i de båda linjerna (4⁵ och 3⁴).

	4 ⁵	3 ⁴	Differens
Gossar	1,22	1,29	0,07
Flickor	1,29	1,32	0,03

Men vad ha sådana betygsdifferenser för orsaker? Man kan nämna tre olika skäl: olika begåvningsurval, olika betygsnivå samt slutligen de olika skolformernas lämplighet. Endast om de två första förklaringsgrunderna helt kunna uteslutas är det berättigat att tala om den sista som verklig orsak till skillnaden i medelbetyg.

I enlighet med den olika rekryteringen kan det förefinnas ett begåvningsurval. Annorlunda betygsnivå kan också förklara skillnaden. Det finnes ingen möjlighet att fullt standardisera betygsfordringar utan de influeras delvis av ovidkommande grunder. Emellertid framlägger skolutredningen beträffande avslutningsklassen betygen i de skriftliga proven, där standardisering skett genom eftergranskning.

Omräknas de i skolutredningen givna data för skrivningarna i realskoleexamen till att avse samma betygsskala som ovan erhålles nästanstående medelbetyg:

Den dubbla anknytningen och skolstatistiken

	5 ⁵		4 ⁴	
	gossar	flickor	gossar	flickor
Modersmål	0,92	0,87	1,01	0,99
Tyska	1,36	1,53	1,39	1,53
Engelska	1,50	1,56	1,54	1,71
Matematik	1,64	1,45	1,81	1,58
Medelbetyg	1,36	1,35	1,44	1,45

Differensen går härvid i samma riktning och är av samma storleksordning som differensen i näst högsta klassen. Men här sätter lic. Larsson in en allvarlig anmärkning. I den femåriga linjen finnes en betydande avgång av bättre elever från fjärde klass till gymnasium, en avgång, vartill motsvarighet i samma grad saknas på den fyrfåriga linjen. Eleverna i avslutningsklassen i femåriga linjen kunna sägas utgöra ett negativt urval.

Och det negativa urvalet föranleder att skolbetygen i avslutningsklassen icke reservationslöst kunna tagas som ett belägg för skolformernas olika lämplighet. Det negativa urvalets effekt borde emellertid ha kunnat erhållas om man för eleverna i 4⁵ skilt mellan medelbetygen för de elever, som övergå till gymnasier och de, som ämna avlägga realskoleexamen, och med ledning härav korrigerat betygen i realskoleexamen. Undertecknad har roat sig att för en skola undersöka urvalets effekt och sammanställt för några årgångar medelbetygen i 4⁵ i de fyra ovan nämnda ämnena, dels för samtliga elever, dels för de elever, som nästkommande läsår återfunnits i 5⁵. Resultaten återfinnas nedan:

	Samtliga elever	Elever, som ämna avlägga realskoleexamen
Modersmål	1,26	1,14
Tyska	1,06	1,01
Engelska	1,12	1,00
Matematik	1,07	0,90
Medelbetyg	1,13	1,01

Skillnaden blir i genomsnitt omkring 0,12 betygsenheter. Härtill måste anmärkas att medelbetygen för samtliga elever inkludera även betygen för blivande kvarsittare och sådana, som sluta skolan, medan de andra medelbetygen blott avse flyttade.

Ehuru denna enkla sammanställning icke nödvändigtvis är utslagsgivande för samtliga skolor ger den dock vid handen att differensen mellan realskolebetygen i den fyrfåriga och den femåriga linjen mycket väl kan förklaras av det negativa urvalet genom avgången till gymnasiet.

Flera andra felkällor äro icke beaktade vid den statistiska bearbetningen. Huru ställa sig medelbetygen i de orter, där dubbel anknytning förefinnes mellan folkskola och högre skola? Huru inverka betygen för landsbygdens barn? Landsbygdens barn gå i betydligt mindre utsträckning än städernas i de högre skolorna och självklart

måste urvalet ur intellektuell synpunkt vara bättre där. Men landsbygdens barn gå till den fyrråriga linjen av kostnadsskäl. En noggrann analys av studieresultaten skulle kunna kräva att landsbygdens barn vid medelbetygsberäkningen uppfördes i en särskild grupp.

Beträffande kvarsittningen uppvisar den fyrråriga linjen lägre tal. Men det måste beaktas att i den fyrråriga skolan sker en kraftig avgång i första och andra klass. De svagare eleverna sluta omedelbart då samtidigt skolplikten upphör, medan så icke är fallet i den femåriga skolan, där de svagare eleverna så länge som möjligt stanna kvar och höja kvarsittningsfrekvensen och sänka medelbetygen.

Stort nummer har gjorts av den omständigheten att avgången efter kvarsittning är större på den femåriga än på den fyrråriga linjen. Sålunda lägger folkskollärare Arvid Molin i Svensk Lärartidning n:r 34 stor vikt vid den omständigheten att 17,3 % av den femåriga linjens intagna elever avgå efter kvarsittning, innan målet nåtts, men blott 9,9 % av den fyrråriga linjens elever.

Här rör man sig med ett tal, som löst uttagits ur ett större sammanhang och icke kan ses isolerat.

I bifogade tabell gives ett extrakt ur utredningens utförligare tabeller. För en årskull gossar intagna i den femåriga och fyrråriga linjen visas, huru deras skolgång upphört eller avslutats. Genom lämpligt valda sammanställningar av tabellens tal kunna ett större eller mindre antal procenttal erhållas, av vilka många äro intetsä- gande och lätta att misstolka. Ett verkligt resultat kan endast erhållas genom en djupare analys, men härtill saknas dock ett flertal data.

Avgången till följd av olika orsaker i 5-årig och 4-årig realskola; gossar.

	5-årig linje		4-årig linje	
	Samtliga	Normalåriga vid inträdet	Samtliga	Normalåriga vid inträdet
Intagna i första klass ...	3,390	2,619	3,041	2,799
Avlidna	17	15	13	9
Avgångna till annan realskola	440	344	217	202
härav kvarsittare	112	87	44	41
Rest	2,933	2,260	2,811	2,588
Antal som avbrutit skolgång i förtid	820	523	960	885
härav kvarsittare	506	346	278	258
Antal som övergått till gymnasium	804	695	172	162
härav kvarsittare	162	139	33	31
Antal som avlagt realskoleexamen	1,292	1,025	1,678	1,540
härav kvarsittare	531	426	277	250

Bortser man från avgången genom dödsfall och övergång till andra skolor kan man från tabellen konstatera att av de intagna i femåriga linjen 71,5 % nått slutmålet, realskoleexamen eller gymnasium, varav i relation till antalet intagna elever 47,8 % nått det utan försening. För den fyraåriga skolan bliva siffrorna 65,8 resp. 54,8 %. Enligt dessa siffror leder den femåriga i fråga om relativa antalet, som nått slutmålet, medan däremot den fyraåriga leder i fråga om antalet, som nått slutmålet utan försening. Men den skillnaden förminskas när man beräknar motsvarande tal för normalåriga elever, d. v. s. de, som intagits från fjärde resp. sjätte klass i folkskolan. För den femåriga linjen stiger siffran till 51,1 % och blir nästan oförändrad i den fyraåriga linjen, 54,9 %. Det är ytterligare att observera att i en femårig skola blir den slutliga chansen till försening större än i en fyraårig skola, även om i de båda skolformerna samma procenttal flyttas från klass till klass. De här erhållna siffrorna innebära att för båda skolformerna mellan 85 till 86 % årligen flyttas från klass till klass utan försening. För de normalåriga eleverna visar den femåriga skolan med hänsyn till den längre skoltiden något bättre siffror än den fyraåriga; för samtliga elever blir skillnaden något i den fyraåriga linjens favör.

Avbrotten i förtid, d. v. s. innan slutmålet är nått, är för den femåriga 28,0 % och för den fyraåriga 34,2 %. Trots längre skoltid och därav väntad större avgångsfrekvens leder den femåriga. Annorlunda ställer det sig om man betraktar avgången efter kvarsittning. Då erhållas de ovan nämnda siffrorna 17,3 % för den femåriga och 9,9 % för den fyraåriga linjen. Men den fyraåriga linjen kännetecknas av en stark avgång utan kvarsittning i de båda första klasserna. Det avgår sålunda bortåt 10 % (sedan kvarsittarna frånräknats) från var och en av de båda första klasserna i den fyraåriga realskolan. Härav torde fyra femtedelar ha ett eller flera underbetyg medan en femtedel saknar underbetyg. De senares avgång kan eventuellt tillskrivas ekonomiska svårigheter (möjligen i förening med slätstrukna betyg). Att den stora avgången sammanhänger med skolpliktens upphörande är tämligen självklart.

Motsvarighet härtill i de lägre klasserna saknas i den femåriga linjen, ehuru en mindre avgång förefinnes av elever med något eller flera underbetyg utan kvarsittning. Orsaken till skillnaden i tidig avgångsfrekvens är naturligtvis den att föräldrarna icke låta barnen återgå till folkskolan trots bristande förutsättningar för högre skolgång utan låta dem kvarstanna som kvarsittare. I tredje klass blir läget annorlunda. Här ökar avgången kraftigt, eftersom många efter något års kvarsittning kommit över skolpliktig ålder. Under sådana omständigheter är det absurt att hänga upp sig på siffror över enbart avgången kvarsittare. Hela avgångsfrekvensen måste tagas med i beräkningen.

Och samtidigt förtryckes härigenom all jämförelse i fråga om medelbetyg och procentuella antalet underbetyg.

Beträffande åldern vid realexamen framlägger skolutredningen bl. a. följande siffror. För åren 1938—1942 var medelåldern vid real-

skoleexamen för gossar i den femåriga linjen 16,7 år och 17,2 år i den fyraåriga linjen. Den teoretiska differensen på ett år har krympt ihop till ett halvt år. Visserligen omnämner skolutredningen i förbigående att eleverna i icke obetydlig utsträckning inträtt i den femåriga linjen med ett års initialförsening. Från tabellen kan man utläsa att så skett beträffande 267 elever av de 1,292, som avlagt realskoleexamen, och att initialförseningen, som icke bör ligga den femåriga linjen till last, belöper sig till 0,2 år. För den fyraåriga linjen är förseningen mindre än 0,1 år. Frånräknas initialförseningen skulle medelåldern gå ned till resp. 16,5 och 17,1 år.

Men allvarligare är den redan framhållna försummelsen att bortse från att i den femåriga realskolan de bästa eleverna övergått från fjärde klass till gymnasiet och icke avlägga realexamen. Medan antalet kvarsittare i realskolans femte klass är 40 % (vilket innebär en tidsförlust av minst 0,4 år i genomsnitt) är antalet kvarsittare bland dem, som från fjärde klassen gått över till gymnasierna, blott 20 %. Hade endast treårigt gymnasium förefunnits och alla eleverna i femårig realskola varit tvungna att avlägga realskoleexamen skulle differensen ökat. Som Tage Larsson med all rätt framhåller bör skillnaden linjerna emellan i fråga om medelålder angivas till 0,8 år i stället för 0,5 år.

Många andra synpunkter skulle kunna anföras ytterligare.

Man kan vara lic. Larsson tacksam för den kritik han som statistisk fackman med full förtrogenhet om siffrors mångtydighet och fel-möjligheter riktat mot statistiken i skolutredningen. Även om det är omöjligt att med förefintligt material i efterhand komma till ostridigt entydiga slutsatser är det klart att tolkningen av materialet är vansklig och att skillnaden mellan betyg m. m. i de olika skolformerna icke kan tagas till intäkt för påståenden om den ena eller den andra skolformens lämplighet.

All diskussion om statistiken och dess tolkning är egentligen överflödigt (och statistiken egentligen också) så länge man icke vet om den femåriga och fyraåriga linjen i intellektuellt begåvningsurval äro likvärda. Frågeställningen skulle egentligen vara den: Huru reagera barn, som i tredje eller fjärde folkskoleklass befinna sig på samma intelligensnivå, inför den femåriga och den fyraåriga linjen och vilka gå ut med de högsta vitsorden? Skulle därvid det befinnas att den fyraåriga linjen har företräde uppstår ytterligare den frågan om de något högre vitsorden kan motivera ett års försening. Och man bör betänka att det ropas efter utbildad arbetskraft på det intellektuella området i ett flertal fack. Varje förlängning av studietiden utan motsvarande ökning av kunskaperna förvärrar läget.

Det skulle vara synnerligen intressant att höra skolutredningen om den framlagda kritiken. Visserligen avslutar folkskollärare Arvid Molin ett inlägg med följande replik till lic. Larsson: »Att söka leda i bevis att studieresultaten är bättre i den av två skolformer, som av en enhällig kommitté av skolsakkunniga förklarats ge sämre betygsresultat m. m. är en uppgift, som sannerligen kräver sin man.» Det är möjligt att skolutredningens samtliga ledamöter varit enhälliga

i sin visserligen med åtskilliga reservationer försedda tolkning. Den frågan är irrelevant. Så länge ingen kritik framkommit ha de saknat anledning att ifrågasätta statistikens skenbara vitsord men tillbaka-visa de enhälligt den av Tage Larsson framlagda kritiken? För detta kan näppeligen Arvid Molin göra sig till talesman.

Men den statistiska bearbetningen kan tagas till intäkt för ett annat påpekande. Inom statliga utredningar företagas ofta större eller mindre statistiska utredningar. De anförtros åt någon därtill som lämplig ansedd person, vilken sedan får relativt fria händer. De sakkunniga sakna mestadels möjlighet att självständigt bedöma bearbetningen och få taga de framlagda siffrorna som riktiga. I ett statligt betänkande år 1943 om den statliga statistikens organisation berördes sådana missförhållanden och det föreslogs inrättandet av ett statistikkollegium, vilket bl. a. skulle bistå statliga kommittéer med råd och i samarbete med kommittéerna uppgöra ordentliga planer för statistiska undersökningar. Skolutredningens statistik utgör en illustration av det riktiga i denna tankegång och det är att beklaga att ett sådant kollegium icke kommit till stånd.

Något elakt sagt och med någon överdrift kan man om skolutredningens statistik säga att den blott och bart är en mångfald siffror, vilka i sitt nuvarande skick icke kunna användas för det avsedda syftet att analysera de olika skolformernas värde. Den enda statistik, som verkligen säger något, är den, som anger att i orter med dubbel anknytningsmöjlighet antalet skolavdelningar i den femåriga linjen ökat med 100 % och antalet avdelningar i den fyraåriga skolan minskat med 6 %. Allmänhetens inställning är därmed tydligt angiven.